

11. Бергнер К. Язык как основная предпосылка развития этнической идентичности. – Режим доступа – <http://www.rusdeutsch.ru/?audio=audio&menu=1003&rasda=1>
12. Радушки Н. Положение этнических меньшинств на Балканах // Социс. – 2009. – № 6.

O. Khyzhniak. Linguistic culture of national minorities as the manifestation of individual and collective in ethnicity.

Linguistic culture of national minorities is considered through the relationship of individual and collective in the development of ethnicity in the article. The author proves that the linguistic culture of national minorities is being formed in the process of acquiring ethnic identity by their representatives and is an area that is in the field of view of individual members of national minorities and their social organizations.

Key words: ethnic identity, minority, linguistic culture, ethnic resource, intercultural education.

УДК 316.347(091)477

С. Е. Дудар

АВТОХТОННЕ НАСЕЛЕННЯ У ФОРМУВАННІ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена з'ясуванню історико-соціологічного аспекту появи і розвитку на території сучасної України автохтонного населення і його впливу на формування сучасного етнічного складу населення. Розкривається значення терміну «автохтони», відтворюється сучасна структура автохтонного населення та взаємозв'язок між компонентами цієї структури. Аналізуються умови протікання міжетнічної взаємодії складових, та історичний процес формування сучасної етнонаціональної структури населення України.

Ключові слова: автохтонне населення, українці, росіяни, білоруси, етнічний склад населення, алохтонне населення, етнонаціональна структура населення України.

Постановка проблеми. За часів здобуття незалежності відбулися значні трансформації в усіх сферах життя населення України. Не обійшли боком зміни й складову частину населення України, що проявилось у певних тенденціях непритаманних розвитку населення у радянські часи. Динаміка зміни населення змінилася і почала діяти за іншими

принципами, до чого привели зміни в усіх сферах життя з розпадом Радянського Союзу.

А тому саме тенденції і зміни у динаміці етнонаціонального складу населення привертають зараз значну увагу, адже на основі даних складових можна прогнозувати подальший розвиток і зміни у його складі в наступні роки. Особливо це помітно у контексті автохтонного населення, яке визначає пріоритети подальшого розвитку оскільки воно складає переважну більшість населення. А тому і визначають подальший шлях розвитку у контексті як взаємної співпраці, так і підтримуючи конструктивний діалог з представниками алохтонного населення.

Однак до того як, аналізувати взаємодію на сучасній історичній вісі, для кращого розуміння даних процесів потрібно зануритися в глибину історичних пластів і переглянути історичний шлях появи автохтонів на терені сучасних земель нашої держави і їх подальшого спільного становлення, а також відносин що склалися в них з іншими народами.

Стан розробки проблеми. Дана проблематика в основному розглядається у працях В.Б. Євтуха і В.П. Трощинського як складова загального огляду етнічних процесів, що відбуваються в українському суспільстві протягом останніх років загалом та у роботах К. Ю. Галушки.

Об'єкт дослідження: автохтонне населення України на рубежі ХХ-ХХІ ст. за етнічними ознаками.

Предмет дослідження: роль автохтонного населення у формуванні етнічного складу сучасної України.

Мета: визначення явища автохтонного населення та його вплив на формування складу населення України.

Виклад основного матеріалу. Насамперед потрібно з'ясувати значення терміну «автохтони». Він походить від грецької мови *autos* - сам і *chthon* - земля, тобто первісне населення тієї чи іншої землі. Автохтонним населенням нашої землі можна розглядати слов'ян, які мешкали тут приблизно в IV-V ст. н.е. Згодом ними була заснована держава зі столицею в Києві під назвою Київська Русь. Вона знаходилася на значній території сучасних трьох слов'янських народів – українців, росіян та білорусів, які і являються основою сучасного населення наших територій. Київська Русь являлася буфером між диким кочовим сходом і землями осілих народів заходу, а тому поєднувала у собі вектори обох

цивілізаційних угруповань. Вона проіснувала до XII-XIII ст. н.е. і була знищена у результаті навали монголів.

Після втрати власної держави серед слов'ян почався процес занепаду, оскільки об'єднуючий центр був знищений і регіони отримали можливість самостійного розвитку, що призвело до такої ситуації із-за різних культурно економічних умов існування і певної ізоляції даних регіонів один від одного кожне угруповання самостійно виокремлювалося як окремий народ. І вже близько XVI ст. ми бачимо вже 3 окремі народи, які поєднують у собі велику кількість спільних рис завдяки спільним корінням, але водночас і відрізняються один від одного оскільки мають різну історію і культурно-соціальні традиції. Спробуємо розглянути кожен з них по окремоті.

Українці – стала спільність людей, що складалася історично на території їх давнього розселення і характеризується низкою маркерів: етнічною самосвідомістю, самоназвою, мовою, психічним складом, культурою, побутом, соціальною і територіальною організацією. За типологічними ознаками українці неоднорідні. До складу української етнонації входять такі основні компоненти: традиційний етнічний масив, окреслений етнічними кордонами; етнічні групи (діаспора), що проживають за межами основного етнічного масиву; субетнічні групи, що складаються як з етнорегіональних, так і етнографічних угруповань.

Націогенез українців пов'язаний з їхнім загальним національним піднесенням, що виявилось у формі національно – визвольної боротьби XVI-XVII столітті. Саме тоді оформилися національні інтереси, визначилися національна ідея, національні гасла та атрибути. Скажімо, маючи Запорозьку Січ, українців називали «нацією козаків». Однак процес націогенезу українців «дозрівав», проходячи ряд етапів, відомих як «національно – культурне відродження». Розпочавшись у XIV столітті як військово-політичне відродження, воно тривало до кінця XVIII століття у сфері культури й духовності, у 20-х роках XX століття – як державно-політична розбудова, нарешті, у наші дні – у формі загального національного піднесення, охоплюючи всі важливі сфери життя українського народу – державотворення, культуру, науку, побут.

Опосередкованим свідченням етно- та націогенезу українців є лінгвістичні дослідження. Мова українців, сягаючи проукраїнських

(слов'янських) діалектів, засвідчує свій безперервний розвиток. Найдавніші пам'ятки Київської Русі виявляють риси, що згодом стали визначальними для формування структури саме української мови (близько XI століття) і вказують на багато у чому відмінний розвиток порівняно з розвитком близькоспоріднених мов, зокрема російської та білоруської. Водночас вони свідчать про щедру палітру говорів і говірок, притаманних колись окремим етноплемінним об'єднанням, землям, регіонам. Сучасна українська мова зберігає розмаїття регіональних варіантів говорів: поліських, подільських, середньонадніпрянських, гуцульських, бойківських, лемківських, буковинських, покутських, слобожанських, степових, наддністрянських, надсянських тощо.

Генетичну картину українців розкривають й антропологічні дані, які підтверджують, що українці належать до великої європеїдної раси, тяжіючи до її південної гілки. Характерні ознаки: високий зріст, брахіцефалія, відносно темний колір очей та волосся, середня ширина обличчя, пряма форма носа, середній розвиток третинного волоссяного покриву. Відхилення від цього «усередненого типу», до якого належить переважна більшість сільських жителів, трапляються на півночі України, у зоні Карпат, нижньому Подніпров'ї та Буковині, що дає підстави виділити тут окремі морфологічні варіанти і зробити припущення про те, що ландшафт накладає відбиток на розвиток тієї чи іншої етнічної спільноти.

Взагалі за антропологічними характеристиками українці поділяються на кілька типів: карпатський, волинський, деснянський, нижньодніпровський та центральноукраїнський. Найдавніші, архаїчні риси фізичної будови збереглися на Правобережному Поліссі та Волині, де зафіксовано також сліди перебування балтських племен. На Лівобережжі та Нижньому Подніпров'ї відчутний вплив давнього іранського, а у Карпатській зоні та на Буковині – фракійського компонентів. Окрім того, в окремих південних районах Середньої Наддніпряни спостерігається незначна монголоїдна домішка – наслідок слов'яно–тюркських контактів часів Давньої Русі.

За даними перепису 2001р., чисельність українців в Україні становить 37 541 693 особи, що дорівнює 77,8% усього населення держави. У 1989 р. чисельність українців (37 419 тисяч) складала 72,2% населення УРСР. Ці дані свідчать про те, що, попри зменшення населення України майже на

7%, чисельність українців скоротилася лише на 1%, а питома вага зросла на 5,6%. Українці складають більшість населення усіх регіонів України, окрім АР Крим. Рідною мовою вважають українську - 85%, російську – 14%, українці розмовляють також угорською, молдавською, румунською, білоруською, кримськотатарською. У містах проживають 59% українців, решта (41%) – сільське населення. За ступенем урбанізованості українці серед численних етносів поступаються росіянам, білорусам та полякам [5].

Інший відчутний слов'янський автохтонний компонент етнонаціональної структури населення України – це росіяни (етнонім – *русскіє*). Разом з українцями і білорусами росіяни складають генетично споріднену, близьку за мовою та культурою групу східнослов'янських народів. Етнічна територія українців межує на півночі та сході з етнічною територією росіян. Упродовж останніх трьох з половиною століть історична доля українського народу була тісно пов'язана з росіянами, які відіграли значну роль у політичному, соціально-економічному і культурному житті України.

Як етнос росіяни формуються у XIV-XV ст. у межах значної за розмірами території, що простяглася між верхів'ями Волги та Західної Двіни, і звідси поступово поширюються на північ, схід і південь. З піднесенням Московського князівства, яке свого часу проголосило себе збирачем усіх руських земель і спадкоємцем Київської держави, закріплює за собою з XVI ст. назву «Русь», а із сер. XVII ст. офіційно затверджує назву «Росія». Упродовж кількох століть росіяни становлять основне ядро і панівний етнос Російської держави, до якої на засадах політичної автономії у 1654 р. приєдналася Україна. З поступовою ліквідацією елементів української державності та поширенням в Україні загальноросійського адміністративного устрою зростає міграція сюди росіян. В Україні XVI-XVII ст. росіяни відомі під назвою «московинів», «московських людей», а сама Росія – під назвою «Московщина». Після об'єднання України з Росією відбуваються два протилежних, але взаємопов'язаних процеси: поступове відчуження етноніму «руські», «руський народ» від українського етносу і перенесення його на «московський народ», за яким він остаточно закріплюється у XVII-XIX ст.

Склад росіян-переселенців в Україну був зумовлений здебільшого потребами військового утримання території за Росією. Тому спочатку

переважає так звана державна колонізація – переселення різних категорій тих хто ніс тут військову службу, отримуючи за це слободи та землі. На основі цих переселенців з часом формується ядро місцевої адміністрації, що постійно поповнюється новими переселенцями з Росії і слугує опорою імперської політики у краї. Росіяни склали значний відсоток військових поселенців – державних селян, які сплачували поземельну ренту і поставляли в разі потреби необхідну кількість солдат в територіальні військові формування. Росіяни будують і заселяють спільно з українцями оборонні «лінії», що зводяться царським урядом для захисту південно-східних українських земель від нападів кримських татар. З переміщенням на південь воєнізовані функції поселенців-росіян поступово змінюються господарськими. Значну частину переселенців-росіян становили спочатку також старообрядці, які втікали на Україну від релігійних переслідувань. З другої половини XVIII ст. посилюється так звана поміщицька колонізація – переселення російськими поміщиками, які отримували величезні наділи землі в Україні, закріпачених селян із центральних губерній Росії. З часом дедалі помітнішу роль у формуванні росіян України відіграє «вільна» колонізація, що спочатку складалася переважно із селян-втікачів з російських губерній.

Найбільший потік росіян-переселенців спрямовувався у порівняно малозаселені південні та східні райони сучасної України – Причорномор'я, Приазов'я, Слобожанщину. Особливістю останніх було те, що на відміну від давніх українських земель вони освоювалися і заселялися одночасно українцями та росіянами, а також нечисленними групами інших народів з переважанням у цілому представників українського етносу. На Правобережжя росіяни переселялися не дуже інтенсивно, оскільки цей регіон доволі пізно увійшов до складу імперії, мав своє значне населення і тут не було великих резервів неосвоєних земель. За даними описів, у 1678 р. на Лівобережній та Правобережній Україні росіян ще практично не було. Лише у Новоросії зафіксовано 27 тис. росіян (6,7 % населення краю). У 1719 р. на Лівобережжі налічується вже 40 тис., а в Новоросії – 72 тис. росіян. На Правобережжі росіяни з'являються тільки після другого поділу Польщі та приєднання цієї частини України до Російської імперії. У 1795 р. тут, за даними ревізії, налічувалося усього 4 тис. росіян. У 1858 р. чисельність росіян в Україні

досягла 1 млн. 407 тис. осіб, у тому числі в Новоросії проживало 1 млн. 63 тис. (21,6 % населення краю), на Лівобережжі – 301 тис. (6,1 % населення), на Правобережжі – 33 тис. осіб (0,6 % населення). Швидшими темпами починає зростати чисельність росіян з другої пол. XIX ст., коли позначився стрімкіший порівняно зі старими промисловими центрами Росії індустріальний розвиток ряду регіонів України. Часто царський уряд переселяв на промислові підприємства України цілі групи робітників-росіян з Центральної Росії. За даними першого Всеросійського перепису населення 1897 р., в Україні налічувалося вже 4 млн. 636 тис. росіян. Перша світова війна спричинила значний відтік російського населення з України. У 1917 р. у сучасних її кордонах налічувалося 3 млн. 620 тис. росіян, що становило 9,9 % усього населення. На середину 20-х років XX ст. внаслідок втрат Громадянської війни і викликаних нею міграцій спостерігається подальше зменшення чисельності росіян – до 3 млн. 164,8 тис., що становило 8,2 % населення України в її сучасних кордонах [4].

Після Жовтневої революції міграційні потоки росіян в Україну значною мірою вписувались у вже сформовану тут у попередній період картину їхнього розселення і зумовлювалися тими самими політичними та економічними закономірностями. Зокрема, поряд зі «стихійною» міграцією триває під назвою оргнаборів політика царської державної колонізації, спрямована на забезпечення російського впливу в ключових індустріальних і політичних центрах неросійських республік. Так, робочу силу на шахти Донбасу вербують у 1921-1922 рр. у Росії.

По закінченні громадянської війни абсолютна й відносна чисельність російського населення за рахунок його зростаючого притоку, передовсім у великі міста і промислові центри, знову швидко збільшується. У 1939 р. чисельність росіян зросла до 4 млн. 315 тис. осіб, а їх питома вага у населенні України (в сучасних її кордонах) – до 10,4 %. У 1959 р. тут налічується вже 7 млн. 91,3 тис. росіян (16,9 % населення республіки), у 1970 – 9 млн. 126 тис. (19,4 % населення), у 1979 р. – 10 млн. 471,6 тис. (19,5 % населення), у 1989 р. – 11 млн. 355 тис. осіб, або 22,1 % населення республіки. Надалі властива інша тенденція, оскільки у 2001 р. частка вже менша – 17,2 %. [12]

До останнього часу Україна була одним із найпривабливішим регіонів для росіян, які мігрували за межі своєї етнічної території. За рахунок

цього показники абсолютного приросту росіян протягом кількох століть набагато перевищували зростання чисельності будь-якої іншої національності України. Цьому сприяв ряд факторів, які значною мірою знімали психологічний бар'єр, що заважав адаптації росіян до іноетнічного середовища: близька спорідненість української мови з російською, що зумовлює можливість взаєморозуміння без перекладу, спільна конфесійна належність росіян і більшості українців та переважання російської мови у багатьох містах, куди зазвичай мігрували росіяни. Тільки за період 1926-1989 рр. чисельність росіян зросла у 4,3 рази, тоді як приріст практично однакових з ними за показниками репродуктивної поведінки українців – в 1,6. Майже половина росіян (43,3 %) народилася, за даними перепису населення 1989 р., за межами України. Лише за 30 років (1959-1989 рр.) чисельність росіян в УРСР збільшилася за рахунок механічного приросту (міграції) на понад 3 млн. осіб. Водночас в останні десятиріччя доволі відчутно виявила себе тенденція до зменшення цього міграційного потоку. Так, якщо з 1959 по 1970 р. середньорічна чисельність росіян, які прибували в республіку, становила 118 тис. осіб, то в період 1979-1989 рр. – лише 60 тис. [4, 12].

Із розпадом СРСР та утворенням незалежної України і Російської Федерації міграційний приріст росіян в Україні на поч. 90-х років навіть дещо зростає порівняно з попереднім десятиріччям, досягши 72,5 тис. осіб у 1991 р. і 69,9 тис. у 1992 р. Однак уже у 1993 р. міграційне сальдо росіян вперше за мирного часу стає від'ємним (– 15,8 тис. осіб). У 1994 р. від'ємне сальдо міграції російського населення досягає 85,5 тис. осіб [4].

Головну роль у переважанні відтоку росіян з України над притоком відіграють, очевидно, економічні чинники, зокрема зростаюче відставання від Росії за рівнем життя. З поліпшенням економічної ситуації міграційні потоки росіян в Україну та з України можуть дещо приблизитись за своїм обсягом. Це означатиме, що чисельність російського населення України надалі буде зумовлюватися передусім його природним приростом.

Третьою великою етнічною спільнотою автохтонного населення України були *білоруси* - друга за чисельністю сьогодні національна меншина України. Поселення білорусів на терені України почалося ще в ранньому Середньовіччі. Важливу роль у взаємовідносинах українського й білоруського народів доби Середньовіччя відігравали переселення,

пов'язані із соціальними конфліктами. Значна частина білоруського населення, що в ході цієї боротьби в XVI-XVII ст. перейшла в Україну, осідала у містах, зокрема в Києві, Черкасах, Каневі, Звенигородці, Луцьку. У степовому Подніпров'ї селилися вихідці з білоруських земель, які займалися рибальством і мисливством.

У другій половині XVII - першій половині XVIII ст. переселення білорусів в Україну значно збільшилося. Відбувалося воно переважно у трьох основних формах: втечі селян на вільні землі від соціального гніту, примусового переселення кріпаків поміщиками та «відхідництва». Вихідці з Білорусі поселялися на Подніпров'ї, Волині. Чимало білоруських сіл виникло на Рівненщині, Слобожанщині, у верхів'ях ріки Сули.

У другій половині XVIII ст. тривало переселення білорусів в Україну, повною мірою набуваючи нових форм. Зокрема, у 1794 р. до Катеринослава з Могилівської губернії було переведено Дубровненську суконну мануфактуру разом з приписаними до неї селянами в кількості 2 854 сім'ї, що започаткувало розвиток промисловості на півдні України. У цей період значно зростає відхідництво на Чернігівщину, причому не лише на сезонні роботи, а й пов'язане з видобуванням солі та ремісництвом, а також у міста Київ, Кременчук, Катеринослав, Херсон. Наприкінці XVIII - у першій половині XIX ст. великих масштабів набуло переселення поміщицьких селян із білоруських вотчин на вільні землі Причорномор'я. Внаслідок цього утворилися білоруські села на Миколаївщині, в межиріччі Інгульця та Інгулу.

Нова ситуація з білоруським населенням склалася у 30-40 роках XIX ст. Тоді на південь України було переселено декілька тисяч сімей дрібної білоруської шляхти, позбавленої дворянських звань після польського повстання 1830-1831 рр. Переселення селян-одnodворців колишніх білоруських дворян відбувалося і у 1846 році.

Суттєвим чинником зміни етнічної ситуації в Україні у XIX ст. стали втечі сюди, переважно на південь, білоруських селян-кріпаків. Особливого розмаху й масовості цей селянський рух набув у 20-30-х роках. Упродовж XIX ст. інтенсивність міграції з Білорусі в Україну посилювалась і досягла значних розмірів. За переписом 1897 р., лише в Київській губернії білорусів налічувалося 6 395 осіб [4].

У другій половині XIX ст. характер та спрямування міграційних процесів дещо змінюються. У зв'язку з вичерпанням фонду вільних земель на півдні України більшість білоруських переселенців цього періоду зрештою ставали робітниками на промислових підприємствах Поділля, а також Донбасу й Придніпров'я, які швидко розвивались. Індустріальна праця та міський спосіб життя, що прийшли на зміну порівняній замкнутості колишніх сільських громад, значно прискорили процеси розмивання та асиміляції відносно нечисленного білоруського населення України. Цьому значною мірою сприяла близькість мов і спорідненість культур двох сусідніх народів, що мали також чимало спільних рис у господарчому житті та побуті.

Висновки. Автохтонне населення відіграло важливу роль у формуванні етнічного складу сучасної України. Їх нащадки і сьогодні складають відчутну частину населення України: українці – 77,8 % (37541,7 тис.), росіяни – 17,3 % (8334,1 тис.), білоруси – 0,6 % (275,8 тис.). Сьогодні разом з тим, у їх середовищі відбуваються інтенсивні трансформаційні процеси, що впливають на їх етнічний статус та роль у динаміці етнонаціональної структури населення України. Цю ситуацію автор має намір, проаналізувати у своїх наступних роботах.

Література

1. Аза Л.О. Етносоціологія: сучасний контекст. Соціологічна теорія. Навчальний посібник. – Київ: ІС НАНУ, 2007.
2. Етнічний довідник. У трьох частинах. Частина перша / За ред. В.Євтуха. – Київ: Фенікс, 1997.
3. Етнічні спільноти України: Довідник / За ред. В.Євтуха. – Київ: Фенікс, 2001.
4. Етнонаціональна структура українського суспільства: Довід. / В.Б. Євтух, В.П. Трощинський, К.Ю. Галушко, К.О. Чернова; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. Ф-т соціол. та психології. – Київ: Наук. думка, 2004.
5. Етносоціологія. Етнічна динаміка українського суспільства / В.Б. Євтух. – Київ: Видавництво НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010.
6. Етносоціологія. Терміни та поняття. Навчальний посібник / В.Б. Євтух. – Київ: Фенікс, 2003.
7. Євтух В.Б. Етнічна меншина: поняття, характеристика та функції // Філософська і соціологічна думка. – 1994. - № 1.

8. Євтух В.Б. Етносоціологія: довідник. – Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2001
9. Євтух В.Б., Трощинський В.П., Галушко К.Ю. та ін. Етносоціологія: терміни та поняття. Навчальний посібник.. - Київ: Видавництво УАННП "Фенікс", 2003.
10. Українське суспільство, 1992-2008. Соціологічний моніторинг. – Київ: 2008.
11. Українське суспільство. 1992-2010. Соціальний моніторинг. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2010.
12. Шевченко А. Росіяни // Етнічні спільноти України: Довідник. – Київ: 2001.

S. Dudar. Indigenous population in the formation of the ethnic structure of Ukraine: historical-sociological aspect.

The article deals with historical and sociological aspects of the emergence and development of the autochthonous population on the territory of modern Ukraine and its impact on the formation of contemporary ethnic composition of the population. The term "autochthon", is discussed a modern structure of the autochthonous population and the relationship between the components of this structure. The conditions of interaction of the flow of ethnic and historical process of formation of the current structure of the autochthonous population of Ukraine.

Key words: *autochthonous population, Byelorussian, ethnic composition of population, ethnic structure of Ukraine's population, indigenous population, Russian, Ukrainian.*

УДК 316.347(=161.2)(71)

О. О. Ковальчук, І. Г. Майдан

**ЗБЕРЕЖЕННЯ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНЦЯМИ В
КАНАДІ У ПЕРШІ ДЕСЯТИЛІТТЯ ПЕРЕБУВАННЯ В КАНАДІ**

«Мистецтво скріплює душу нації»

Одна з найяскравіших сторінок діяльності української еміграції – збереження національної спадщини. Стаття присвячена дослідженню цієї проблеми у перші, найтяжчі десятиліття перебування наших співвітчизників у Канаді. Проаналізовано діяльність українців, розкрито їх роль у збереженні своєї мови, культури, традицій, загалом свого національного імені.

Ключові слова: *українська діаспора, українська громада, еміграція, культура.*